

Chránené územia Slovenskej republiky, ich evidencia a vyhlasovanie v histórii

Ambróz, L., Šubová, D.: Protected Areas of the Slovak Republic, their Registration and Designation in History. *Životné prostredie*, 2020, 54, 4, p. 213 – 219.

In today's changing world, protected areas are essential to care for our natural heritage and ensure appropriate landscape management. This article presents an overview of the processes involved in designating Slovak protected areas from the beginning of territorial nature protection. The registration of proposed and designated protected areas was developed concurrently with the historical development of nature protection in Slovakia. The Slovak Museum of Nature Protection and Speleology has been active in this area since 2002, and the collection of the State Inventory is an archival collection stored and preserved in the museum archive and freely available to the public.

Key words: protected areas, nature and landscape protection, designation of protected areas, State Inventory of Specially Protected Parts of Nature and Landscape, archival documents

Chránené územia sú v súčasnom meniacom sa svete významným a nevyhnutným nástrojom starostlivosti o prírodné dedičstvo a manažment krajiny. Spoločne s účinnou správou a údržbou biocenóz, s ochrannými opatreniami mimo chránených území i s obnovou spoločenstiev v poškodených biotopoch, by chránené územia mali byť a aj sú najúčinnější, efektívnu a perspektívnou metódou zachovania biologickej diverzity. Územná ochrana prírody pritom patrí k hlavným nástrojom Stratégie Európskej únie v oblasti biodiverzity na rok 2030. Ich genéza odráža nielen aktivity reagujúce na zvyšujúcu sa intenzitu a rozsah ľudských zásahov do prírody, ale aj ľudské uvedomenie si ich hodnoty a významu pre ochranu prírody, dynamiku zmien a posunov paradigiem ochranných aktivít a ich mnohostrannosti (Urban, 2017).

Chránené územia pritom predstavujú prírodné komplexy, neraz pôvodné, resp. málo dotknuté ľudskou činnosťou. Mnohé z nich sa napriek všeobecne rastúcemu vplyvu ekonomickej a sociálnej činnosti človeka zachovali v relatívne nenarušenom a nepodstatne ovplyvnenom stave, zvlášť maloplošné chránené územia. Starostlivosť o ich ekosystémy je veľmi náročná, vyžaduje si nielen znalosti o ich prírodných pomeroch, hodnotách a význame, ale aj poznatky o dynamike ich vývoja, o stupni ovplyvnenia jednotlivých zložiek ekosystémov, ktoré umožňujú potom voľbu priliehavých zásahov do živého organizmu prírody. Chránené územia zahŕňajú vzácné prírodné objekty, ktoré tvoria často len zvyšky prírodných spoločenstiev a sú posledným útočiskom prírodných druhov pred škodlivými zásahmi človeka. Sú zdrojom poučenia pri poznávaní zákonitostí vývoja prírody a existencie človeka v nej.

Aj preto je dôležité poznanie histórie ochrany prírody, vrátane zriaďovania a evidencie chránených území,

ktoré prešli pozoruhodným vývojom, a to aj na Slovensku. Cieľom tohto článku je prispieť k poznaniu tejto problematiky.

Podstatu zmien zamerania územnej ochrany prírody v priebehu historického vývoja vystihli Švajda a Sabo (2013): „Kým cieľom vyhlasovania prvých chránených území v industriálnom veku bola ochrana ich jedinečnej krásy a výnimočnosti pre potešenie ľudí, postupne do kritérií identifikácie a výberu týchto území prenikali biologické, biogeografické a ekologické aspekty – od ochrany vzácných a ohrozených druhov a ich biotopov, cez ochranu reprezentatívnych ekosystémov až po systémovo ponímanú ochranu prírodných resp. poloprírodných ekosystémov a pôvodných ekologických procesov.“

V súčasnosti sú práve chránené územia považované za mimoriadne účinné, efektívne a perspektívne nástroje globálnej aj národných stratégií zameraných na boj proti úbytku biodiverzity. Chránené územia sú nevyhnutným základom realizácie prakticky všetkých národných a medzinárodných stratégií ochrany biodiverzity. Zmyslom chránených území je zachovať biologickú rozmanitosť a fungujúce prírodné ekosystémy; slúžia ako útočisko (refúgium) mnohých ohrozených rastlinných a živočíšnych druhov a zachovávajú ekosystémové služby, ktoré sú často narušené na väčšine rozlohy intenzívne obhospodarovanej krajiny, ktorá ich obklopuje.

Podľa definície Medzinárodnej únie na ochranu prírody a prírodných zdrojov (IUCN, *International Union for Conservation of Nature*) (Dudley, 2008) je chránené územie geograficky zreteľne vymedzený priestor, ktorý je rešpektovaný, vyhradený a spravovaný prostredníctvom právnych a iných účinných nástrojov s cieľom dosiahnutia dlhodobej ochrany prírody a s ňou spojených ekosystémových služieb a kultúrnych hodnôt.

Každé chránené územie musí byť vyhlásené štátom alebo samosprávou, zreteľne identifikované, rešpektované a vyhradené pre realizáciu osobitných opatrení na základe právnych predpisov a medzinárodných dohovorov. Ich má manažment má byť kontinuálny, vychádzajúci z dlhodobých cieľov ochrany územia a súčasne efektívny, čo si vyžaduje pravidelný monitoring stavu biodiverzity a ekosystémov, následne posúdenie efektívnosti manažmentu a prijatie potrebných opatrení. Základom manažmentu chránených území je ochrana prírody „*in situ*“, to znamená ochrana prírodných a poloprírodných biotopov životaschopných populácií cieľových druhov a ekosystémov v ich pôvodnom prostredí (Švajda, Sabo, 2013).

Vývoj evidencie chránených území na Slovensku a štátny zoznam

Počas historického vývoja ochrany prírody na Slovensku sa súbežne vyvíjala aj evidencia navrhovaných a vyhlásených chránených území. Už v období Rakúsko-Uhorska prebiehala práca na zostavení zoznamov prírodných pamiatok na základe pokynu ministra pôdohospodárstva I. Darányiho z roku 1908. Veľmi vzácny je zachovalý súpis prírodných pamiatok z územia Spišskej župy, na vypracovaní ktorého má zásluhu Uhorský karpatský spolok a s ktorým v plnom znení súčasnú verejnosť oboznámil V. Stockmann v knihe Dejiny ochrany prírody na Slovensku (Stockmann, 2013). Systematická príprava vyhlasovania chránených území prebiehala aj v období prvej Československej republiky. Tento proces riadili Ministerstvo školstva a národnej osvety ČSR (MšaNO) v Prahe (predovšetkým poverenec Zdeněk Wirth a Rudolf Maximovič) a Vládny komisariát transformovaný na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (z neho predovšetkým Jan Hofman a spolupracovníci). O výsledkoch snaženia kolektívu pracovníkov, ktorý okolo seba vytvorili, svedčia okrem vyhlásených chránených území v tomto období aj početné návrhy nových rezervácií s vypracovanými dotazníkmi (obr. 1). Tento proces pokračoval aj po oslobodení Slovenska (1945) a bol koordinovaný Povereníctvom školstva a osvety, Povereníctvom školstva, vied a umení, Slovenským pamiatkovým ústavom a ďalšími nástupníckymi orgánmi a organizáciami štátnej ochrany prírody.

Už prvý zákon SNR č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody ukladal povinnosť evidovať údaje o chránených územiach v štátnych zoznamoch ochrany prírody. Podrobnosti o ich vedení boli určené v Metodických pokynoch pre vedenie štátnych zoznamov ochrany prírody č. 6/80 z roku 1980, schválených Ministerstvom kultúry SSR a odzrkadľovali už dovtedy zavedenú prax vo vedení štátnych zoznamov ochrany prírody.

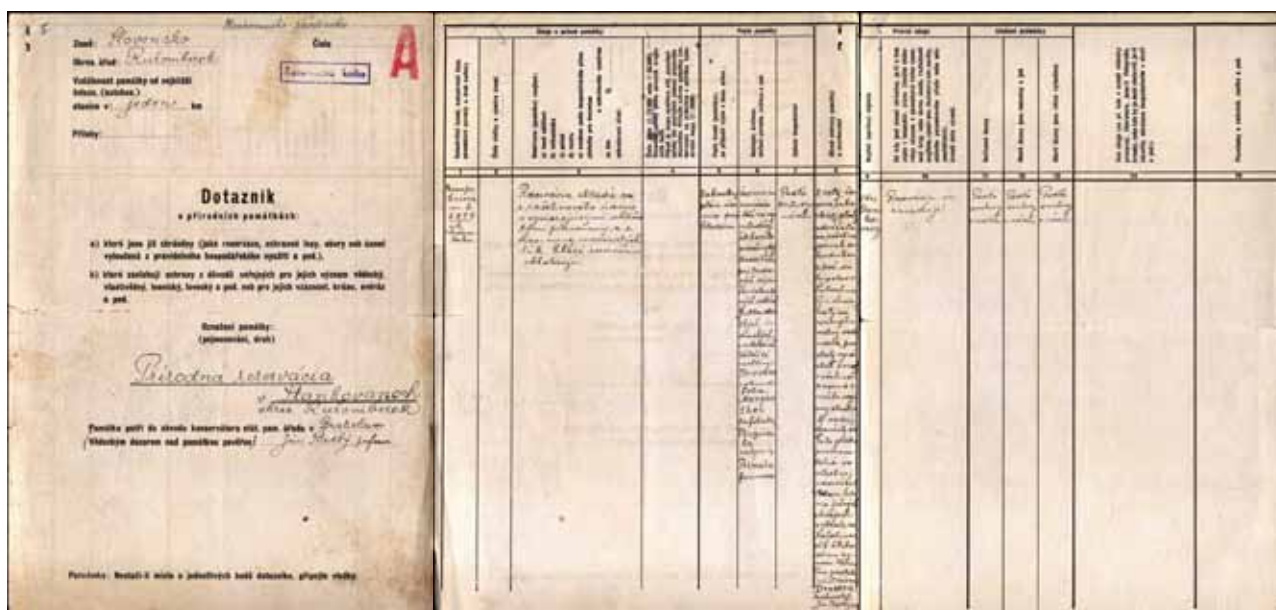
Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody a krajiny bol právne zakotvený v § 37 zákona NR SR

č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny (účinnosť od 1. januára 1995 do 31. decembra 2002) § 2 a v prílohe č. 1 vykonávacej vyhlášky Ministerstva životného prostredia SR č. 295/1996 Z. z. (účinnosť od 1. novembra 1996 do 31. decembra 2002).

Do roku 2002 (kedy došlo k delimitácii zbierky listín štátneho zoznamu a sprievodnej dokumentácie do SMOPaJ) viedla uvedený štátny zoznam Štátna ochrana prírody SR a do roku 2000 jej predchodcovia Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Ústredie štátnej ochrany prírody, Slovenský ústav ochrany prírody a Slovenská agentúra životného prostredia (SAŽP). Vďaka pracovníkom týchto inštitúcií, je dokumentácia štátneho zoznamu chránených častí prírody systematicky spracovávaná, zhromažďovaná a uchovaná pre súčasnosť

Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody a krajiny je úradnou evidenciou chránených území a chránených stromov a ich ochranných pásiem na území Slovenskej republiky, vyhlásených podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v národnej sústave osobitne chránených častí prírody SR. Odráža súčasný stav právnej ochrany osobitne chránených častí prírody a krajiny v Slovenskej republike. Keďže je ich úradnou evidenciou, prejavujú sa v ňom súčasné zmeny, ktoré zasahujú územnú ochranu prírody na Slovensku a sústavu osobitne chránených častí prírody a krajiny. Štátny zoznam podľa tohto zákona vedie Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, ktoré však podľa § 51, ods. 2 môže jeho vedením poveriť ním zriadenú organizáciu ochrany prírody. Túto činnosť od 1. júla 2002 vykonávalo Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. So starostlivosťou o osobitne chránené časti prírody a krajiny v SR sú spojené aj otázky, ktoré sú nad rámec úradnej evidencie chránených území a chránených stromov v štátnom zozname. S evidenciou súvisí aj príprava projektov ochrany pred ich vyhlásením, zabezpečenie praktickej starostlivosti o osobitne chránené časti prírody a krajiny, kompenzácie majetkovej ujmy vlastníkov a užívateľov pozemkov, potreba evidencie aktuálneho právneho stavu pozemkového fondu, zameriavanie chránených území atď. Minister životného prostredia SR prof. L. Miklós (vo funkcii v rokoch 2002 – 2006) bol iniciátorom myšlienky, aby bola zriadená komisia pre štátny zoznam, ktorá by riešila otázky súvisiace s prípravou projektovej dokumentácie k vyhlasovaniu chránených území, keďže tieto bolinad rámec kompetencií SMOPaJ. Táto komisia a pracovná skupina pre vedenie štátneho zoznamu bola zriadená v roku 2008 a ukončila svoju činnosť po rokovaní 20. marca 2014 v Banskej Bystrici, kedy zástupca MŽP SR navrhol, aby komisiu nevedlo SMOPaJ.

V súčasnosti sú činnosti v oblasti vedenia štátneho zoznamu rozdelené tak, že Štátna ochrana prírody SR vytvára, dopĺňa, vedie a zabezpečuje využívanie geo-

Obr. 1. Dotazník navrhovanej prírodnej rezervácie na ochranu 15 tisíc rokov starého rašeliniska v Stankovanoch (PR vyhlásená v roku 1950). Zdroj: Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva

priestorových informácií súvislého tematického štátneho mapového diela s tematickým obsahom štátneho zoznamu osobitne chránených častí prírody a krajiny a SMOPaJ zabezpečuje archiváciu zbierky listín štátneho zoznamu.

Obsah štátneho zoznamu podľa § 18 a prílohy č. 16 vykonávacej vyhlášky MŽP SR č. 24/2003 Z. z. k zákonu č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny zahŕňa:

- prírastkový katalóg chránených území a chránených stromov;
- databázu chránených území a chránených stromov;
- zbierku listín o chránených územiach a chránených stromoch.

Štátny zoznam je cenným nástrojom dokumentácie vývoja ochrany prírody a krajiny v Slovenskej republike a dokumentačným prameňom informácií z tejto oblasti. Sústreďuje v zbierke listín právne dokumenty o vyhlasovaní, zmenách a zrušení ochrany jednotlivých chránených území a chránených stromov v Slovenskej republike a sprievodné doklady (základné údaje, mapy, doklady o prerokovaní zámeru na vyhlásenie, zmenu alebo zrušenie, výpisy z katastra nehnuteľností, plochové tabuľky, súpisy parciel, oznámenia správam katastra o vyhlasovaní, zmenách a zrušení ochrany).

Zbierku listín je potrebné odborne dopĺňať, ochraňovať, spracúvať a sprístupňovať verejnosti (bádateľom), čo je poslaním archívov ako pamäťových inštitúcií.

Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva, v súčasnosti pomenovaný ako Archív ochrany prírody a jaskyniarstva, bol zriadený so súhlasom Ministerstva vnútra SR 1. júla 2005 a patrí do skupiny 24 špecializovaných verejných archívov na Slovensku.

Jeho hlavným poslaním je dopĺňať (aj nákupmi a darmi) archívne fondy a zbierky, ktoré tvoria súčasť národného kultúrneho dedičstva, so zameraním na ochranu prírody a jaskyniarstvo Slovenskej republiky.

Chránené územia v národnej sústave sa podľa zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny vyhlasujú v kategóriách

1. veľkoplošných chránených území s rozlohou spravidla nad 1000 ha, ktorými sú národné parky (NP) a ich ochranné pásma a chránené krajinné oblasti (CHKO);
2. maloplošných chránených území s rozlohou spravidla do 1000 ha, ktorými sú chránené areály (CHA), prírodné rezervácie (PR), národné prírodné rezervácie (NPR), prírodné pamiatky (PP), národné prírodné pamiatky (NPP), ochranné pásma týchto území a chránené krajinné prvky (CHKP);
3. chránených vtáčích území (CHVÚ).

Územia európskeho významu sa v národnej sústave SR vyhlasujú ako chránené územia národnej sústavy SR rôznych kategórií (bod 1. a 2.) a ich zóny.

Tzv. veľkoplošné chránené územia a maloplošné chránené územia pritom nie sú oficiálnymi kategóriami podľa zákona, tými sú len konkrétne kategórie ako napríklad národné parky, chránené krajinné oblasti prírodné rezervácie atď.

Štátny zoznam sa vedie najmä pre potreby orgánov ochrany prírody. Štátny zoznam a výpisy z neho sú verejne prístupné. Vybrané základné údaje o chránených územiach a chránených stromoch v SR sú sprístupnené prostredníctvom webovej aplikácie, ktorú vytvorila Slovenská agentúra životného prostredia (SAŽP) na zákla-

de požiadaviek SMOPaJ.

Adresy webových stránok štátneho zoznamu, určených pre verejnosť sú:

- pre chránené územia (CHÚ) – <https://globus.enviroportal.sk/szchu>
- pre chránené stromy (CHS) – <https://www.enviroportal.sk/stromy>

Vyhlasovanie chránených území na Slovensku a jeho história

Prvým chráneným územím na Slovensku (vtedajšie horné Uhorsko v Rakúsko-uhorskej monarchii) je od roku 1876 Kvetnica vo Velickej doline vo Vysokých Tatrách. Zriadil ju Uhorský karpatský spolok, keď si ju prenajal od občanov obce Veľký Slavkov, aby zabezpečil ochranu jej flóry a prírodných hodnôt. Lokalita bola označená tabuľkami informujúcimi turistov o jej ochrane. Štát právne zabezpečil ochranu tejto lokality jej začlenením do Tatranského národného parku (r. 1948) a vyhlásením národnej prírodnej rezervácie Velická dolina (r. 1991). Zriadenie rezervácie Kvetnica v roku 1876 nie je priamo zdokumentované archívnymi dokumentmi a neudialo sa ani právnym aktom orgánu štátnej moci, jedná sa o údaj uvádzaný v odbornej literatúre (Bohuš, 1972). Na rozdiel od Slovenska (resp. Uhorska), v iných krajinách Európy bolo v 19. storočí a na začiatku 20. storočia častejším javom vyhlásenie chránených území súkromnými majiteľmi (napr. Žofínsky prales a prales Hojná voda v Čechách, vyhlásené v roku 1838, považované za najstaršie chránené územia kontinentálnej Európy). U nás na konci 19. storočia do tohto procesu vo väčšej miere zasiahol štát – Uhorské kráľovské ministerstvo orby, na čele s ministrom Ignácom Darányim v súčinnosti s Karolom Kaánom, zakladateľom štátnej ochrany prírody v Uhorsku.

Prvý zoznam chránených území Československej republiky bol úradne publikovaný vo výnose Ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky zo dňa 31. decembra 1933 č. 143.547-V o ochrane prírodných pamiatok. Ministerstvo v úvodnej časti takto zdôvodnilo potrebu vydania výnosu:

„Normální učebné osnovy pro obecné školy ukládají, aby žactvo bylo vychovááno k lásce k přírodě, k chápání její zákonitostí a krásy, k probouzení lásky k domácímu kraji, k národu a k naší vlasti – Československé republice, k poučování o památkách přírodních a kulturních a k pěstování smyslu pro jejich ochranu. Podobně i podle učebných osnov pro střední školy) přírodopisné vyučování nesmí býti v rozporu s ochranou přírody a mravními zásadami, které hlásá.

Ministerstvo školství a národní osvety připomínajíc tyto ustanovení, uveřejňuje k informaci profesorských a učitelských sborů a za účelem prohloubení a doplnění přírodopisného i zeměpisného vyučování účelnými a se zřetelom k ochrane přírodních památek připravenými

vycházkami (školními výlety) tento seznam chránených území (rezervací), dosud zřízených buď dohodou s majiteli, po příp. na základě ustanovení § 11 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. z. a n. (zákonu záborového) a § 20 zákona ze dne 30. ledna 1920, č. 81 Sb. z. a n. (zákonu přidělového), za součinnosti Státního pozemkového úřadu.

V dalším značí: a) název rezervace, b) výměra, c) doba založení, d) důvod ochrany, e) správa.“

Ďalej nasleduje zoznam konkrétnych prírodných rezervácií v rozdelení na kapitoly podľa vtedajšieho krajinského územnosprávneho členenia Československej republiky: *A. Země Česká, B. Země Moravskoslezská, C. Země Slovenská, D. Podkarpatská Rus.*

Z územia Slovenskej krajiny je tu uvedených 18 prírodných rezervácií, z toho je jedna úplná rezervácia Krajná Poľana v dukelskom priesmyku, tri kombinované s pásom úplnej a čiastočnej ochrany (Dobročský prales, Badínsky prales a Slovenská prírodná rezervácia v Pieninách) a 14 čiastočných rezervácií: Príboj, Ponická dúbava, Szabóova skala, Drevení, Jasovská jaskyňa, Babia hora, Kotlový žľab, Kašivárová, Zborovský hradný vrch, Demänovská dolina, Jánska dolina, Biskupice pri Dunaji – Ostrov kormoránov (v súčasnosti neexistujúca) a Súľovské skaly. K nim ešte pribudla prírodná rezervácia Kamenné more, vyhlásená v roku 1937 zastupiteľstvom mesta Banská Štiavnica a Banská Belá – výnimočný prípad z obdobia prvej Československej republiky, kedy chránené územie nevyhlásil štátny orgán, ale samospráva mesta.

Výnos s prvým zoznamom prírodných rezervácií Československa bol vydaný ešte pred uzákonením štátnej ochrany prírody, kedy v našej krajine bolo zaužívané delenie prírodných rezervácií podľa stupňa ich ochrany na úplné (totálne, prísne) a čiastočné (parciálne). Rozdiely medzi nimi objasnili viacerí vtedajší autori, ako aj ústredný konzervátor MŠaNO ČSR Rudolf Maximovič v publikácii *Ochrana přírodních památek, vzácných, vymírajících druhů zvěře a naše přírodní rezervace* (Maximovič, 1934).

Definíciu, čo je to úplná a čiastočná rezervácia obsahuje napríklad aj návrh zákona na ochranu pamiatok na Slovensku z roku 1939, ktorý vypracoval Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku na základe výzvy Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) Slovenskej krajiny v Bratislave zo dňa 20. februára 1939 č. j. 22.720/38-V, kde sa v § 20 uvádza: „*Chránené územie môže byť či už úplnou rezerváciou, ak sa mu odníme celý vplyv kultivácie a ľahšej činnosti ľudskej, či už rezerváciou čiastočnou, keď sa v ňom pripustí ľahba omedzená, prispôbená vývinu jeho biologického útvaru.*“

Okrem tohto členenia na úplné a čiastočné rezervácie sa v spomínanom výnose MŠaNO z roku 1933, ako aj v iných dobových dokumentoch, používalo voľné označovanie prírodných rezervácií rôznymi prívlastkami, ktoré vystihovali predmet ich ochrany, napríklad pra-

lesová rezervácia, geologická, botanická, ornitologická, krajinná, resp. geografická a prírodovedecká a iné.

Prírodné rezervácie, ktoré boli uvedené v prvom zozname vo výnose MŠaNO z roku 1933, boli vyhlásené orgánmi štátnej moci v dvoch odlišných obdobiach:

1. Rakúsko-Uhorsko (1867 – 1918)

Prírodné rezervácie vyhlasovalo Uhorské kráľovské ministerstvo orby na základe návrhov uhorských kráľovských lesných riaditeľstiev. V prípade Dobročského a Badínskeho pralesa návrh vypracovalo lesné riaditeľstvo v Banskej Bystrici ako odpoveď na pokyn ministra orby Ignáca Darányiho č. 95098 zo dňa 1. januára 1908 na vypracovanie zoznamu prírodných pamiatok;

2. Prvá Československá republika (1918 – 1938)

Výnimkou v tomto období bola Slovenská štátna prírodná rezervácia v Pieninách, ktorá bola vyhlásená veľmi jednoducho – vyhláškou Ministerstva zemědělství ČSR, kedy za rezerváciu bolo vyhlásené štátne polesie Červený Kláštor. Ministerstvo vydalo vyhlášku vlastne ako nadriadený ústredný orgán štátnej správy pre oblasť lesného hospodárstva, do ktorej patril správca chráneného územia.

Prevažná väčšina prírodných rezervácií v tomto období však bola zriadená zložitejším administratívnym procesom v rámci prvej pozemkovej reformy (1919 – 1939), ktorej účelom bola úprava pozemkového vlastníctva v Československu (prerozdelenie veľkostatkov drobným poľnohospodárom). Veľkostatkárom bol zabratý veľký pozemkový majetok – rozumel sa ním majetok nad 150 ha poľnohospodárskej pôdy alebo nad 250 ha pôdy vôbec. Stalo sa tak na základe zákona č. 215/1919 Zb. z. a n., o zabraní veľkého majetku pozemkového zo dňa 16. apríla 1919. Následne bola táto pôda pridelovaná podľa prídelového zákona č. 81/1920 Zb. z. a n. zo dňa 30. januára 1920. Pozemkovú reformu vykonával Štátny pozemkový úrad (ŠPÚ) v Prahe (1919 – 1935), po jeho zrušení Ministerstvo zemědělství ČSR.

Zákonná úprava ošetrovala vlastníctvo a nakladanie s pozemkami v chránených územiach v § 20 prídelového zákona takto:

„Při sdělování plánu přihlížej pozemkový úřad k tomu, aby přidělem nebyly rušeny krásy přírodní a ráz krajinný a aby nevzaly újmy památky přírodní, historické a umělecké. Pozemkový úřad může k tomu cíli svoliti, aby plochy, které jsou věnovány parkům, přírodním parkům, které slouží jinak k okrase krajiny, nebo jejichž účelem jest zachovati ukázkou původního rázu krajinného, nebo zajistiti a ochrániti historické památky a jejich okolí s nimi úzce souvisící, vlastníku byly ponechány vedle výměry půdy, která podle § 11 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., může býti propuštěna dosavadnímu vlastníku ze záboru, jestliže vlastník podrobí se podmínkám stanoveným pozemkovým úřadem v dohodě se zúčastněnými ministerstvy, pokud se týká přístupnosti oněch míst obecnostou, pracovníkům vědeckým a uměleckým, nebo používání jejich k účelům lidumilným.“

Majitelia veľkostatkov, ktorým bol pozemkový majetok ponechaný (vypustený zo zabratia), ako aj noví majitelia, ktorí ho nadobudli v rámci prídelu, sa museli podriaďovať podmienkam, ktoré ustanovil Štátny pozemkový úrad v dohode so zúčastnenými ministerstvami. U niektorých rezervácií (napríklad Súľovské skaly) bol tento proces ukončený komisionálnym jednaním zástupcov Štátneho pozemkového úradu, Ministerstva školstva a majiteľov pozemkov priamo na mieste, pričom za ministerstvo v tomto konaní vystupoval generálny konzervátor pre prírodné pamiatky Rudolf Maximovič, zakladateľ a prvý pracovník ochrany prírody v Československu. Práve táto kľúčová osobnosť sa podstatnou mierou zaslúžila o vyhlásenie, ochranu a propagáciu chránených území na Slovensku v období prvej Československej republiky. Po vyhlásení chráneného územia nasledovalo jeho zaznamenanie v pozemkovej knihe, o čom vydával rozhodnutie príslušný okresný súd, k čomu však nedošlo vo všetkých prípadoch chránených území vyhlásených v tomto období. Prvá pozemková reforma sa stala predmetom kritiky v období druhej Česko-Slovenskej republiky (1938 – 1939) a novej Slovenskej republiky (1939 – 1945), so snahou o jej revíziu a to aj vo vzťahu k ochrane prírody.

Pre úplnosť informácií je potrebné uviesť aj skutočnosť, že okrem chránených území, ktoré MŠaNO ČSR potvrdilo výnosom zo dňa 31. decembra 1933 č. 143.547-V o ochrane prírodných pamiatok boli v období prvej Československej republiky v rôznom štádiu administratívneho procesu zriadenia aj iné chránené územia, ktoré buď ministerstvo úradne nepotvrdilo, alebo proces ich zriadenia prebiehal v neskorších rokoch a nebol ukončený, pričom právna nevedomosť zapríčinila ich nerešpektovanie a zánik. Údaje o týchto územiach publikoval Dr. J. Klinda (Klinda, 1998), takými to zrušenými a „zabudnutými“ chránenými územiami sú napr.: čiastočná prírodná rezervácia Zetény (maďarský názov používaný až do roku 1993, dnešná NPR Zatínsky luh) v okrese Trebišov; čiastočná prírodná rezervácia Obora Patti v okrese Levice, vyhlásená v roku 1949 ako Polesie Pata, dnešná národná prírodná rezervácia Patianska cerina (1983); Plaveč v okrese Stará Ľubovňa; Plášťovce – Drieňovo v okresoch Levice a Zvolen; obora Prandorf (Devičany – Jablňovce) v okrese Levice o výmere 900 ha; krajinný komplex Bolešov – Kameničany v Bielych Karpatoch; územia na východnom Slovensku v k. ú. Poproč, Rudník, Novačany, Leles, Malý Géreš, Kráľovský Chlmec, Polana, Orös (Stražné), Bačka, Rožňava, Hrkáč, Šankovce, Vyšné Rašice, Polina a k uvedeným chráneným územiám možno priradiť aj zabudnutú pralesovú rezerváciu Plachta, ktorá bola v roku 1913 vyhlásená v obvode niekdajšej Krámskej uhorskej lesnej správy. Ján Volko-Starohorský uvádza v publikácii Ochrana prírodných pamiatok (Volko-Starohorský, 1941) v zozname prírodných rezervácií Slovenska aj dnešnú prírodnú pamiatku v 4. stupni ochrany – Jánoší-

kovú skalu v Hrochotskej doline v CHKO Poľana.

V období rokov 1938 – 1945 ochrana prírody na Slovensku z rôznych príčin relatívne stagnovala. Najmä preto, že nemala svoju odbornú organizáciu. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku bol zrušený na základe vládneho nariadenia č. 29/1939 Sl. z. z 24. marca 1939. Jeho kompetencie prešli na Pamiatkové oddelenie Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenského štátu v Bratislave. Mnohé osobnosti z českých krajín, ktoré vyvíjali činnosť v oblasti ochrany prírody na Slovensku v období rokov 1918 – 1938, museli Slovensko opustiť a vrátiť sa domov. Nepriaznivo do územnej ochrany prírody zasiahli aj zmeny štátnych hraníc, najmä v rokoch 1938 – 1939, ktoré sa dotkli aj niektorých najvýznamnejších chránených území (napr. pieninskej rezervácie, pripravovaného národného parku v Tatrách).

V ochrane prírody na Slovensku mal Tatranský národný park úplne osobitné postavenie – jediný bol vyhlásený osobitným zákonom (zákon SNR č. 11/1949 Zb. o Tatranskom národnom parku s účinnosťou od 1. januára 1949). Za národný park bolo najprv vyhlásené územie Vysokých, Belianskych a východnej časti Západných Tatier. Zvyšná časť západných Tatier a podhorie Vysokých Tatier bolo vyhlásené za ochranné pásmo (oblasť súvisiacu s národným parkom). Je to prvý národný park na Slovensku a v bývalej Československej republike. Naša vlasť sa tak zaradila na 49. miesto v poradí štátov, ktoré začali zriaďovať národné parky a na 65. miesto v začatí budovania sústavy väčších chránených území (Klinda, 1998). V roku 1987 sa uskutočnilo podstatné rozšírenie územia Tatranského národného parku o zvyšnú časť Západných Tatier, ktorá bola v rokoch 1949 – 1987 súčasťou ochranného pásma. Udialo sa tak na základe nariadenia vlády SSR č. 12/1987 Zb. o vyhlásení časti Západných Tatier za súčasť Tatranského národného parku. Predchádzali tomu ideový zámer M. Pacanovského a J. Klindu, predložený štátnym orgánom v roku 1981, iniciatíva za ochranu Roháčov a proti výstavbe na lokalite Adamcuľa od dobrovoľných ochrancov prírody Slovenského zväzu ochrany prírody a krajiny a napokon definitívny návrh M. Beláčka a J. Klindu z roku 1985.

Druhým nemenej dôležitým míľnikom vývoja ochrany prírody na Slovensku bolo prijatie zákona o štátnej ochrane prírody v roku 1955. Od začiatku 20. storočia vznikali rôzne návrhy na prijatie zákona na ochranu pamiatok (kultúrnych a prírodných), resp. samostatného zákona o ochrane prírody. Veľmi významný je návrh osnovy zákona od Dr. J. Roubala z roku 1920, v tom čase profesora štátneho dievčenského gymnázia v Banskej Bystrici. Tieto snahy sa však úspešne zavrhli až po druhej svetovej vojne a oslobodení Slovenska v roku 1945. 18. októbra 1955 bol ako prvý v Československu prijatý zákon Slovenskej národnej rady č. 1/1955 Zb. o štátnej ochrane prírody a v roku 1956 nasledovalo prijatie po-

dobného zákona pre Čechy a Moravu. Postupne vznikol celý rad predpisov na vykonávanie tohto zákona, ktorými boli vyhlášky – o dobrovoľných spolupracovníkoch – konzervátoroch a spravodajcoch (1958), o ochrane rastlín (1958), o ochrane živočíchov (1965), o ochrane stromov mimo lesa rastúcich (1980) a sankčný doplnok s určením ich spoločenskej hodnoty (1986), ako aj o ochrane nerastov (1986).

V 40-ročnom období platnosti zákona o štátnej ochrane prírody došlo k dovtedy nevídanému rozvoju ochrany prírody na Slovensku, vznikla rozsiahla a diferencovaná sústava chránených území. Rozvíjali sa štátne odborné organizácie ochrany prírody, ako aj dobrovoľná sféra ochrany prírody. Dôležitým míľnikom pre vznik odborných organizácií ochrany prírody bolo založenie Pamiatkového ústavu nariadením povereníka školstva, vied a umení L. Novomestského v roku 1951, vzápätí premenovaného na Slovenský pamiatkový ústav (od 1. januára 1952) a napokon Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, ktorý vznikol v roku 1958 na základe zákona SNR č. 7/1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach.

Po zmene politických a spoločenských pomerov na Slovensku (1989) a vytvorení samostatného Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky bol v roku 1994 prijatý nový zákon NR SR o ochrane prírody a krajiny č. 287/1994 Z. z., ktorý zmenil nielen kategórie chránených území, ale uplatnil aj nový princíp – celoplošnú diferencovanú ochranu prírody a krajiny s piatimi stupňami ochrany na celom území Slovenska. V roku 2002 bol prijatý v súčasnosti platný zákon NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, do ktorého bola premietnutá legislatíva Európskej únie v oblasti ochrany prírody.

Za doterajšie obdobie činnosti Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v oblasti evidencie chránených území SR (2002 – 2020) sa v štátnom zozname odzrkadlil vývoj ochrany prírody a krajiny v SR a jeho základné trendy, a to najmä v súvislosti s týmito procesmi:

- rozširovanie a na druhej strane aj prehodnocovanie sústavy CHÚ – prejavilo sa vo vyhlásení nových chránených území, zmenách ochrany i rušení starších chránených území, taktiež v rokoch 2004 – 2007 v prehodnotení stupňov ochrany chránených území, ktoré prostredníctvom vyhlášok vykonali vtedajšie krajské úrady životného prostredia;
- vyhlasovanie chránených území sústavy Natura 2000 v národnej sústave chránených území SR – vyhlasovanie území európskeho významu za chránené územia národnej sústavy a ich zóny; vyhlasovanie chránených vtáčích území;
- vyhlasovanie zón s rôznymi stupňami ochrany v národných parkoch a chránených krajinných oblastiach, ako aj v tzv. maloplošných chránených územiach;

- vyhlasovanie ochranných pásiem jaskýň;
- vyhlasovanie verejnosti voľne prístupných jaskýň;
- vyhlasovanie obecných chránených území.

* * *

Archív Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva (SMOPaJ) je jediným celoslovenským špecializovaným archívom pre oblasť ochrany prírody a krajiny, dokumenty o chránených územiach (a aj chránených stromoch) sú uložené v archívnej zbierke *Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody a krajiny*. Cenné sú aj údaje získané z osobných fondov (napr. f. Ján Volko-Starohorský).

V rámci realizácie projektu X.01.09 Digitalizácia fondov a technická podpora informatizácie v oblasti ochrany prírody, ktorý bol realizovaný v rokoch 2008 – 2014 s finančnou podporou zo štrukturálnych fondov Európskej únie (Operačný program Životné prostredie), vykonali pracovníci bádanie v archívnych fondoch vo viacerých slovenských a zahraničných pamäťových inštitúciách za účelom vyhľadania a doplnenia prameňových informácií. K údajom spomínanej archívnej zbierky štátneho zoznamu boli doplnené informácie získané bádáním najmä v Slovenskom národnom archíve (napr. f. Štátny pozemkový úrad Praha 1919 – 1938; f. Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave 1937 – 1945 atď.), v Archíve Pamiatkového úradu SR (f. Pamiatkové orgány na Slovensku (1919 – 1955) – Dodatok), Archíve Správy Pieninského národného parku a iných pamäťových inštitúciách. Odborná práca *Názvy chránených území SSR* (Klinda a kol., 1985), ktorú vydal Slovenský ústav geodézie a kartografie v rámci edície pod gesciou OSN, prvý raz posúdila a uviedla názvy všetkých chránených území a odporučila ich zmenu po rokovaníach s jazykovedcami, ak si ju vyžiadala spisovná slovenčina. Ostávajúce i navrhované názvy schválila Názvoslovná komisia a následne ich Dr. J. Klinda uplatňoval do právnych predpisov, ktorými boli vyhlasované a spresňované chránené územia.

Téma vzniku Tatranského národného parku – prvého národného parku na Slovensku, bola podrobne spracovaná v publikácii *Vznik Tatranského národného parku* (Ambróz, Greschová, 2018). Prírodné hodnoty, vznik historický vývoj a ochrana národných parkov Slovenska boli podrobne charakterizované v iných prácach, napr. *Národné parky Slovenska* (Ambróz a kol., 2020). Tému najstarších chránených území na Slovensku je venovaná publikácia *Najstaršie chránené územia na Slovensku* (Ambróz, Lázničková, 2017).

Literatúra

Ambróz, L., Greschová, E.: *Vznik Tatranského národného parku*. Liptovský Mikuláš: SMOPaJ, 2018, 103 s.

- Ambróz, L., Greschová, E., Klinda, J.: *Národné parky Slovenska*. Liptovský Mikuláš: SMOPaJ, 2020, 160 s.
- Ambróz, L., Lázničková, M.: *Najstaršie chránené územia na Slovensku (The oldest protected areas in Slovakia)*. Liptovský Mikuláš: SMOPaJ, 2017, 188 s.
- Bohuš, I.: *Ochrana prírody pred zriadením Tatranského národného parku*. Zborník prác o Tatranskom národnom parku. Bratislava, 1972, 14, s. 185 – 222.
- Burkovský, J.: *Ochrana prírody na Slovensku vo víre vývojových zmien*. *Životné prostredie*, 2006, 5, s. 247 – 253.
- Dudley, N. ed.: *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. Gland: IUCN, 2008, 86 s.
- Klinda, J.: *Environmentalistika a právo II. Krátky vývoj environmentalistiky a environmentálneho práva*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR, 1998, 1198 s.
- Klinda, J.: *Chránené územia prírody v Slovenskej socialistickej republike*. Bratislava: Obzor, 1985, 319 s.
- Klinda, J., Koláriková, Z., Majtán, M.: *Názvy chránených území SSR*. Bratislava: Slovenský ústav geodézie a kartografie, 1985, 144 s.
- Maximovič, R.: *Ochrana prírodných pamätok, vzácnych, vymieraajících druhů zvěře a naše přírodní rezervace*. Praha, 1933, 21 s.
- Stockmann, V.: *Dejiny ochrany prírody na Slovensku*. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, 2013, 792 s.
- Švajda, J., Sabo, P.: *Manažment chránených území*. 1. vyd. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013, 128 s.
- Ambróz L., Lázničková, M.: *Najstaršie chránené územia na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva na Slovensku, 2017, 188 s.
- Volko-Starohorský, J.: *Ochrana prírodných pamiatok*. Liptovský Mikuláš: Múzeum slovenského krasu, 1941. 53 s.

V článku boli použité rôzne dokumenty zo zbierok: Archív ochrany prírody a jaskyniarstva, Liptovský Mikuláš. Archívna zbierka *Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody a krajiny*. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, fond Pamiatkové orgány na Slovensku (1919 – 1955) – Dodatok, *Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku 1923 – 1939*. Poslanecká snemovňa Parlamentu České republiky, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* (<https://www.psp.cz/eknih/1948snr/stenprot/007schuz/s007001.htm>) Štátna ochrana prírody SR, Archív Správy Pieninského národného parku

RNDr. Leonard Ambróz, leonard.ambroz@smopaj.sk

doc. RNDr. Danka Šubová, CSc.,

danka.subova@smopaj.sk

Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, Školská 4, 031 01 Liptovský Mikuláš